

TRENDI V MOBILNOSTI NA OZEMLJU JUGOSLAVIJE

Janez Štebe

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij
pri Fakulteti za družbene vede
v Ljubljani

Pozornost je namenjena analizi trendov medgeneracijske mobilnosti na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Pri tem sta uporabljena dva pristopa. Običajno so raziskovalcem na voljo podatki iz ene same časovne točke. Znamenja dinamike v pojavu je tedaj mogoče odkriti edino s primerjavo skupin različne starosti. V članku je prikazan primer takšnega pristopa. Ni dokazov o večanju ali manjšanju relativnih mobilnostnih stopenj med kohortami. Drugi pristop, ponujen v nadaljevanju, se skuša izogniti omejitvam in možnostim napačne interpretacije prejšnjega. Kombinacija podatkov iz dveh povojnih anket o mobilnosti, narejenih z razmakom šestindvajsetih let, razširi časovni okvir spremljanja pojava na začetek stoletja, hkrati pa za razliko od prvega ta pristop omogoča tudi razlikovanje med vplivi kariere in trenda na mobilnost. Zdaj se v resnici pokaže sistematičen dolgoročni trend v smeri vse bolj odprte družbe. To je lahko učinek socialistične revolucije, med možnimi vzroki pa je tudi hitra industrializacija dežele.

GESLA: družbena mobilnost, log-linearni modeli, trendi, Jugoslavija

TRENDS IN MOBILITY ON A TERRITORY OF YUGOSLAVIA: An analysis of trend data on intergenerational mobility on a territory of Yugoslavia is presented. An evidence based on cohort comparison shows no change has been taken place in mobility except for the changing occupational distribution. The model describing mobility pattern is selected and the distinction between career and pure trend mobility is made. The data from two post-war surveys on mobility are joined together. Now, to the contrary, a systematic long-term trend appears, which shows increasing openness of present century society. This might be an inheritance from socialist revolution as well as the consequence of rapid industrialization.

KEYWORDS: social mobility, log-linear models, trends, Yugoslavia

Tema članka¹ je socialna mobilnost na ozemlju bivše Jugoslavije. Vse, kar se v tej deželi dogaja zdaj, je že v istem trenutku del zgodovine in nepreklicno minilo. Govorjenje o jugoslovanski globalni družbi ni bilo nikdar povsem čisto različnih primesi in podtonov, danes pa že lahko trdimo, da v pravem pomenu sploh nikdar ni obstajala. Naš namen ni ponovno oživiljanje te prikazni. Prej predstavlja prikazano poizkus kritičnega ovrednotenja dosedanjih dognanj o mobilnosti na področju Jugoslavije, kjer se prepletajo tako nacionalne študije kot študije celotnega ozemlja. Pri večini teh hodita z roko v roki slabša kvaliteta podatkov (maj-

hni vzorci, neprimerna zasnova) in metodološka okornost interpretacije (uporaba zelo grobih indeksov, konceptualne nejasnosti). V svetu zdaj že kar običajna raba log-linearnih modelov omogoča bolj neposredno postavitev in preverjanje hipotez o mobilnosti, ter ponuja pravi odgovor na nekatere probleme - npr., kako razločiti relativne mobilnostne stopnje, neodvisno od sprememb velikosti deležev poklicnih skupin med generacijami. Prikaz tehnike modeliranja s pomočjo log-linearnih modelov in različnih možnosti prilaganja konkretnim problemom, ki jih ta nudi raziskovalcem, je glavni namen pričujočega zapisa. Spotoma pa se imamo priložnost spraševati o vzrokih za spremembe v mobilnosti.

1. Vzroki za spremembe družbene odprtosti

Vprašanje razlik v mobilnosti med narodi ali pa, podobno zastavljeno vprašanje, o spremembah in trendih v eni deželi, je eden od problemov, ki že dolgo vzbujajo pozornost raziskovalcev mobilnosti. V smislu pojasnjevanja odprtosti družbe je skoraj osrednje raziskovalno vprašanje. Ker je problem živ, je tudi ponujenih rešitev več. Obstoje različne, med sabo tudi nasprotujoče si teze o vzrokih in poteku sprememb, saj tudi preverjanja na podatkih kažejo veliko raznolikost. Najdemo dokaze in trditve, ki pričajo o značilnih spremembah in razvoju, in tudi zelo prepričljive argumente o ohranjanju podobnih stopenj mobilnosti.

Hipoteze, s katerimi poizkušajo razložiti spremembe oz. razlike v mobilnosti, so po vsebini dvoje: izvori teh sprememb so, ali v imanentni logiki razvoja družb, ki nastopa z industrializacijo in spremljajočimi tehnološkimi transformacijami (Lipset, Bendix 1959; Kerr et al. 1960), ali pa vzode sprememb vidijo v političnih dejavnikih, katerih izrazitost je povezana z obsegom in učinkovitostjo socialnih politik v posameznih deželah (Parkin 1971). Zgodaj že je postavljena domneva o približevanju poklicnih struktur različnih dežel pod vplivom poenotujočega pritiska industrializacije, ki jo povsod spremlja tudi povečevanje celotne količine mobilnosti (Lipset, Bendix 1959). Kasneje je postavljeno razlikovanje med strukturno izvano in menjalno mobilnostjo (ali fluidnostjo), kar je pripomoglo k reviziji prvotnih hipotez o uniformnosti mobilnosti skladno s stopnjo industrializacije (Faetherman, Jones, Hauser 1975; pregled v Goldthorp 1981). Tudi posebnosti stratifikacijskega sistema, kot je razčlenjenost posameznih socialnih položajev in razpon med njimi, nastopajo med dejavniki pojasnjevanja mobilnosti (Tyree et al. 1979). V zadnjem času pozornost ponovno namenjajo tudi mobilnosti, izvani zaradi sprememb strukturnih deležev med generacijami - saj je bila fluidnost v primerjavi med deželami videti presenetljivo stalna (Ultee, Luijck 1986; Goldthorp 1988). Zagovorniki prve vrste hipotez - o logiki razvoja - navadno argumentirajo, da ekonomski razvoj in tehnološke spremembe zahtevajo tudi spremenjeno organizacijo družb, in sicer so za funkcioniranje industrijske družbe najbolj ugodne takšne razmere, kjer imajo

univerzalistične vrednote večjo težo, prisotna je visoka raven demokratizacije, in torej prevladujejo pridobljene pozicije pred podedovanimi, pripisanimi (Blau, Duncan 1969). Drugi še dodajajo, da je za trende modernizacije značilno vse več poklicev, ki zahtevajo posebne spretnosti zaradi specializacije, potrebna je formalna izobrazba in znanje za vedno več služb. Če se obenem širijo možnosti enakega dostopa do izobraževanja ne glede na socialni izvor, vse to vodi k večji družbeni odprtosti tudi nasploh (Treiman 1970).

Poleg teh pa so po mnenju nekaterih pomembne tudi razlike v politični klimi. Npr. dežele, kjer so dalj časa na oblasti stranke s socialdemokratsko usmeritvijo, po predpostavkah dosegajo višje relativne stopnje mobilnosti. Šolanje postane dostopno tudi sicer depriviligranim skupinam, uvajajo se sistemi kvot pri zaposlovanju. Dokaze o vplivu politike na odprtost družb so avtorji iskali v različnih komparativnih raziskavah (Heath 1980: 193; Erikson in Goldthorp 1982; Grusky in Hauser 1984; DiPrete in Grusky 1990). Povsem pričakovan je tudi vpliv socialne revolucije, ki v trenutku, z intenzivnimi vzponi in padci, lahko preobrne socialne pozicije. Ne samo revolucija, tudi sama socialistična družbena ureditev ima specifične posledice za mobilnost. Vsaj v prvi fazi je socialistično revolucija spremljala nekoliko manjša stopnja materialne neenakosti med različnimi sloji in razredi (Weselovski 1979, Popović 1977). Ukinjena je privatna lastnina in z njo povezano razlikovanje. Izvajali so razne šolske reforme z namenom izboljšati možnosti šolanja otrok delavcev. Vse to bi lahko bili dejavniki povečane mobilnosti. Po drugi strani so v socializmu nastajale nove neenakosti, tako v razmerju političnih elit in množic, kot tudi med sloji in razredi, ki so bili v različni meri deležni razni dobrin in sredstev. V obdobjih liberalizacije so rasle razlike v plačah, v stanovanjskih možnostih (Szelenyi 1978). Za večino dežel socializma je bil značilen vzorec hitrega ekonomskega razvoja in ekstremne industrializacije. V ideologiji utemeljeni korektivi statusnih razmerij med poklici na koncu pripeljejo k stratifikacijskemu sistemu drugačne vrste, kot v kapitalističnih deželah s sicer podobno gospodarsko strukturo in na isti stopnji razvoja (Garsney 1975). Narejenih je nekaj primerjalnih raziskav in tudi monografij o mobilnosti v socialističnih deželah Vzhodne Evrope, ki kažejo tako njihovo svojskost, kot tudi veliko podobnosti z drugimi evropskimi deželami (Simkus 1981; Kolosi, Wnuk-Lipinski 1983; Haller, Mach 1984; Haller 1990).

Tudi v posameznih študijah mobilnosti na ozemlju Jugoslavije, podobno kot drugod, avtorji vsi po vrsti opažajo očitne intenzivne spremembe v poklicni sestavi in njihov vpliv na absolutne stopnje mobilnosti, ter na raznolikost socialnih izvorov sedanjih razredov (Milić 1961; Jančićević 1971; Sekulić 1984). Glede odprtosti so komentarji skopi, največkrat zadevajo mobilnost na elitne pozicije. Dokazi so negotovi in največkrat opisnega značaja. Uporaba "indeksa odprtosti" pokaže v kohortni primerjavi kvečjemu nekaj "otežene mobil-

nosti" iz delavskega v nemanuaini razred v povojnem obdobju, kar bi govorilo, da se postopno večja zapora mobilnosti (Sekulić 1984; Lazić 1987: 100-105). Nasprotno temu Antončič (1989) dokazuje povečevanje odprtosti. Takšno stanje dognanj ne ponuja kakih določnejših izhodišč za analizo. Obstajajo razlogi tako za možnost povečevanja mobilnosti kot za krepitev preprek in omejitev prehodom. Kot rečeno, tudi dosedaj ponujeni teoretični razlogi ne predstavljajo trdnejše osnove za sklepanje. Zato bo vprašanje, ki si ga bomo tu zastavili, najprej, ali sploh obstojijo dokazi o spremembah in trendu v mobilnosti na ozemlju Jugoslavije. O vzrokih in dejavnikih morebitnih sprememb lahko spregovorimo kasneje, v primerjalno zasnovani raziskavi in ob pritegnitvi širšega zgodovinskega pregleda dogajanja.

Zanima nas zlasti družbena odprtost ali "fluidnost", to je tisti preostanek od skupne količine prehodov, ki se kaže v relativnih stopnjah mobilnosti - neodvisnih od statusne porazdelitve očetov in potomcev. Ena od omejitev pristopa je uporaba precej grobe klasifikacije poklicnih skupin oz. - pogojno rečeno - razredov, v statusno shemo. Načeloma sicer ni zadržkov proti uporabi kar najbolj podrobne klasifikacije socialnih položajev. So pa, seveda, praktični razlogi, ki silijo k razumnim omejitvam. Zaradi narave dostopnih podatkov smo prisiljeni uporabljati delitev samo na nekaj osnovnih razredov. Ena od posledic tega je, da so rezultati omejeni na vprašanje obstoja in izrazitosti samo teh glavnih delitev v socialni stratifikaciji. Kroženje slojev npr. višje na lestvici, znotraj razreda nemanualnih, je lahko zelo veliko, in vendar, če so prisotne ostre prepreke prehodom med belimi in modrimi ovratniki, se bo pokazala majhna odprtost². Tu se torej sprašujemo o vplivu tiste vrste ostrih razlik in diskontinuitet, ki so - po kriteriju podrobnosti klasifikacije - pretežno razrednega tipa, na tokove nasledstva³.

2. Podatki in metoda

Glavni vir podatkov je anketna raziskava "Razredne osnove sodobne jugoslovanske družbe" (KB 86)⁴. Poklici so razdeljeni v tri skupine: nemanualno, skupino manualnih delavcev in kmečko⁵. V prvem delu medčasovne primerjave je mobilnost predstavljena skozi poklic očeta in prvi poklic respondenta, s čimer odpadejo razlike v stopnji kariere med kohortami različne starosti. Kohorte so razdeljene po starostnih intervalih desetih let, in sicer na razrede do 24 let, od 25 do 34 let, od 35 do 44 let, od 45 do 54 in 55 let ter več. Študija trenda v drugem delu raziskave je narejena na združenih podatkih iz dveh virov, "Poizkusnega popisa" iz leta 1960 (Milić 1961) in zgoraj opisanih podatkov iz raziskave KB 86. Tokrat statusne destinacije označuje poklic respondenta v času anketiranja, in sicer se podatki nananašajo na aktivno prebivalstvo.

Križanja poklica očeta s poklicem potomca so podana v kontingenčni tabeli razsežnosti $I \times J \times K$, kjer O_i ($i = 1, 2, \dots, I$) označuje kategorije poklicev očeta, S_j ($j = 1, 2, \dots, J$) sinov (ali hčerin) poklic ter T_k ($k = 1, 2, \dots, K$) časovne intervale. Kategorije očetov in potomcev so iste, zato $I = J$.

Model pričakovanih frekvenc F_{ijk} okenca ijk v tabeli mobilnosti je podan z log-linearno enačbo

$$\log(F_{ijk}) = u_o + I_i^O + I_j^S + I_k^T + I_{ik}^{OT} + I_{jk}^{ST} + I_{ijk}^{OST}, \quad (1)$$

kjer veljajo običajne omejitve členov po vrsticah, stolpcih in plasteh, u_o predstavlja povprečje za celoto, I_i^O je člen za robne porazdelitve v vrsticah, I_j^S člen za skupne deleže po stolpcih in I_k^T člen, ki upošteva različne velikosti vzorcev. Člena I_{ik}^{OT} in I_{jk}^{ST} kažeta razlike v robnih porazdelitvah poklicnih skupin po obdobjih oz. kohortah. Izenačitev člena interakcij po času (T), se pravi omejitev $I_{ijk}^{OST} = I_{ij}^{OS}$, da model homogene fluidnosti (Goldthorp). Ta model predstavlja osnovo za preverjanje obstoja razlik v mobilnosti.

Ob sprostitvi interakcij po T modelu homogene fluidnosti v hierarhičnem smislu takoj sledi saturiran model (1), s tem pa je maneverski prostor zelo omejen. Poizkusimo lahko z bolj varčno ("parsimonično") opredelitvijo interakcij med izvori (O) in cilji (S) mobilnosti. Različne modele dobimo z uvedbo omejitev nad členi interakcij v kvadratni matriki mobilnosti. Ena od možnosti je omejitev enakosti: členi interakcij med izvori in cilji so za izbrano podmnožico celic tabele enaki. Omejeno število teh podmnožic določa nivoje enakih interakcij, vsaka celica spada v eno samo podmnožico. Namesto vseh $(I - 1)^2$ členov zdaj ocenjujem le $(M - 1)$ členov, kjer M pomeni število nivojev enakosti med členi, nivoji pa so označeni z indeksom m ($m = 1, \dots, M$). Interakcije iz splošnega modela (1) padejo pod omejitve $I_{ijk}^{OST} = I_{mk}^{OST}$, za vsako celico ij , ki je element podmnožice m . Model je postavljen tako, da za vsak T velja ista delitev celic po nivojih, ne pa nujno tudi, da je enaka velikost členov interakcij. Velikost členov se namreč lahko razlikuje med obdobji, razen, če ni v modelu posebej postavljeno drugače, kot npr. pri omejitvi homogenosti po T (glej npr. Hout 1981; Featherman, Hauser 1978). SHEMA 2 kaže omenjene delitve členov interakcij, ki zadevajo posamezne konkurenčne modele vzorcev mobilnosti: ista števila m v tabeli 3×3 označujejo izenačene člene interakcij ustreznega modela.

SHEMA 2: Enakosti členov v izbranih modelih mobilnosti za tabele 3 x 3.

1 1 1	2 1 1	2 1 1	
1 1 1	1 2 1	1 1 1	
1 1 1	1 1 2	1 1 2	
Neodvisnost	Diagonala	Koti	
2 2 1	3 2 1	2 1 1	2 1 1
2 2 2	2 3 2	1 1 1	1 3 1
2 2 2	1 2 3	1 1 3	1 1 4
Kot⁽¹⁾	Simetrične Diagonale	Specifični Koti	Kvazi-Perfektna Mobilnost

Ti modeli izražajo nekaj preprostih dejstev o mobilnosti. **DIAGONALA (D)** postavlja v vseh skupinah enako nasledstvo. Različica tega je model **SIMETRIČNIH DIAGONAL (SD)**, ki uvaja še razlikovanje med prehodi na daljšo ali krajšo razdaljo. **KOTI (K)** in **SPECIFIČNI KOTI (SK)** pomagata opisati znani pojav večje nemobilnosti na skrajnostih statusne lestvice (kjer je mogoče samo gibanje navzdol oz. samo navzgor). Zadnji model, **KVAZI-PERFEKTNE MOBILNOSTI (KPM)**, postavlja za vsak razred specifično imobilnost ali nasledstvo, ter prosto gibanje med razredi. Obstaja še cela vrsta različnih modelov kvadratnih tabel, med katerimi so nekateri za tabele 3 x 3 vsebovani že v zgornjih (Grusky in Hauser 1984), ki vsak na svoj način poizkušajo upoštevati urejenost kategorij in razdalje (v stratifikaciji) med njimi, ter tudi druge posebnosti pojava mobilnosti. Z modelom **KOT⁽¹⁾** posebej ocenjujemo samo izbrani kvadrata v tabeli. Takšno početje utegne biti tvegano - saj navadno nimamo nobenega vnaprejšnjega teoretičnega vodila za uvedbo prav tega člena v model - vendar v praksi pogosto prevlada želja po doseganju kake spodobne stopnje prilaganja. Če je ta po vseh statističnih kazalcih odvisna le od enega samega člena, kot pri enem od modelov v nadaljevanju, je odločitev toliko lažja.

V drugem delu pričujoče študije se poslužujemo tudi omejitve enakosti po časovnih segmentih. Na ta način poizkušamo ločiti vplive posameznih komponent - kariere oz. starosti, obdobja in kohort - na velikost mobilnosti. Z istim namenom smo uvedli tudi omejitev velikosti razlik med členi interakcij (razredov izvora in destinacij mobilnosti) v sosednjem obdobju. Zdaj je to omejitev druge vrste kot zgoraj. Model z linearnim časovnim trendom nadomešča prej nominalni izraz velikosti člena interakcij po času, s produktom pripadajočega člena teh interakcij s številom (k), ki ponazarja urejenost v času: $t_{ijk}^{OST} = k * t_{ij}^{OS}$ (Agresti 1984, Goldthorpe 1981:89-93).

Pri predstavitvi in preverjanju modelov se držimo nekaj osnovnih načel gradnje modelov. Najprej v presojo vstopijo preprostejši modeli, z manj členi za ocenjevanje in manj porabljenimi stopinjami prostosti (*s.p.*). Sledijo bolj kompleksni modeli, ki vsebujejo vse opredeljene preprostejših modelov in posamezne dodatne člene. Primerjava modelov in izbor najprimernejšega je oprta na lastnost statistike L^2 ("log-likelihood ratio"). Razlika L^2 dveh modelov v sosledju kaže točno prispevek dodanih členov k približevanju modela podatkom. Če je ta prispevek k pojasnitvi velik v primerjavi s porabljenimi *s.p.*, denimo, da je stopnja značilnosti za razliko L^2 manjša od 0.05, lahko preprostejši model mirno zavrnamo v prid bolj kompleksnega. V nasprotnem raje ostanemo pri bolj "varčnem" modelu (Bishop et al. 1975; Agresti 1984). Uporabljamo še dodatno merilo za izbor modela. Zlasti v situacijah, ko razpolagamo z velikimi vzorci, je potrebna korekcija kriterija verjetnosti P za L^2 . Pri velikih vzorcih bodo statistično značilne tudi take podrobnosti modela, ki jih nismo več zmožni pojasniti, in nas ob stanju sociološke teorije, kakršno je, niti ne zanimajo. Temu namenu je prilagojena mera BIC (Raftery 1986), ki relativizira pomen verjetnosti za L^2 glede na velikost vzorca. Model z vrednostjo $BIC < 0$ je primernejši od saturiranega modela (to je, modela z vključenimi vsemi možnimi členi), med dvema tekmujočima modeloma pa je treba izbrati tistega, z manjšo vrednostjo BIC.

V nadaljevanju najprej preizkusimo obstoj razlik med kohortami⁶. Razlike v deležih poklicev med kohortami odsevajo velikost strukturnih sprememb. Razlike v relativnih stopnjah mobilnosti med obdobji (oz. kohortami) pa spremembo odprtosti družbe (Hauser et al. 1975). Temu sledi preizkus razlik med obdobji na kombiniranih podatkih iz leta 1960 in 1986. Med nekaj kandidati je izbran najobčutlivejši model mobilnosti (Grusky in Hauser 1984). S pomočjo tega modela raziskujemo vpliv posameznih časovnih delitev (starosti, obdobji in trenda). Na koncu interpretiramo velikost in smer teh vplivov na mobilnostni režim.

3. Preizkusi obstoja razlik v mobilnosti

3.1. Primerjava kohort na podatkih iz leta 1986

Za začetek si bomo pogledali običajni test razlik v mobilnosti med obdobji. Podatki so iz ene same študije. Edina možnost za izvedbo medčasovne primerjave je tedaj delitev po starosti. Tu se vselej prekrivata dve interpretaciji - ena, značilnosti obdobji (v času zaposlovanja posameznih kohort), in druga, vpliva starosti respondenta. V te vrste pristopu se - utemeljeno ali ne - predpostavlja, da je bolj na mestu interpretacijo obdobji.

Kar se tiče trendov v družbeni mobilnosti, je v obtoku cela množica različnih predpostavk in trditev o teku sprememb. Težko je potegniti kako jasno črto poteka sprememb v socialnem življenju povojne Jugoslavije. Bila so posamezna obdobja liberalizacije življenja in gospodarske prosperitete, pa spet padci in zastoji. V takih okoliščinah še toliko bolj velja previdneje postavljati predpostavke o kakih dolgoročnejših spremembah mobilnostnega režima. Očitne so seveda spremembe poklicne sestave delovno aktivnega prebivalstva, ki so zagotavljale veliko količino strukturno izsiljenih prehodov med posameznimi skupinami. Glede relativnih stopenj mobilnosti ni mogoče vzpostaviti tako prepričljive zveze z razvojnim dogajanjem, zlasti intenzivno industrializacijo in deagrarizacijo. V Evropi in Ameriki (Goldthorp 1980; Hauser et al. 1975) ugotavljajo precejšno nespremenljivost "socialne fluidnosti" v zadnjih 50. letih, se pravi v deželah, za katere je dolgo vladalo prepričanje, da bi tam, ob gospodarskih in tehnoloških spremembah ter ob stopnji demokratičnosti, ki je prisotna, morala naraščati tudi družbena odprtost. V resnici se izkaže tudi na podatkih, ki jih imamo pred sabo, da je zelo malo razlik v relativnih stopnjah mobilnosti med obdobji.

Modeli za test razlik robnih porazdelitev v času iz prvega dela TABELE 1 služijo za primerjavo velikosti teh razlik in razlik v fluidnosti. Vse medčasovne razlike poklicnih delitev so potrjene visoko značilno (8., 9. in 10. vrstica). V nasprotju s tem dokazom velikih strukturnih sprememb pa test homogenosti v 11. vrstici kaže, da ne moremo zavrniti modela s konstantnim, po vseh obdobjih enako velikim, vzorcem mobilnosti⁷. Model homogene fluidnosti in homogeni KPM v 6. in 5. vrstici kažeta po obeh kriterijih (verjetnost P za L^2 in BIC) dokaj dobro prilaganje podatkom⁸.

Običajna analiza bi se na tem mestu lahko zaključila. Zadovoljili bi se s sklepom, da je družbena odprtost v opazovanem obdobju dokaj nespremenjena, in da se torej razmerja med razredi v stratifikaciji, kakor se kažejo skozi mobilnost, niso niti zaostрила niti ublažila.

TABELA 1: Test obstoja razlik v mobilnosti - poklic očeta in prvi poklic respondenta - med kohortami (5) oz. obdobji^a

Modeli ^b	(s.p.)	Moški (N=5848)			Ženske (N=4244)		
		L ²	P	BIC	L ²	P	BIC
- Izhodišče							
1. Neodvisnost (OT)(ST)	20	819.4	<0.001	646	896.5	<0.001	729.4
- Primerjave robov							
2. Spremembe poklicne strukture očetov (O)(ST)	28	1422	<0.001	1180	1424	<0.001	1190
3. Spremembe strukture potomcev (OT)(S)	28	1572	<0.001	1330	1972	<0.001	1739
4. Spremembe robov hkrati (O)(S)(T)	36	2176	<0.001	1864	2500	<0.001	2200
- Omejitve sprememb po času							
5. Homogena KPM (OT)(ST)(Q)	17	27.8	0.046	-119.6	27.4	0.051	-114.5
6. Homogena Fluidnost (OT)(ST)(OS)	16	20.0	0.215	-118.5	23.3	0.105	-110.3
- Brez omejitve interakcij po času							
7. KPM (OT)(ST)(QT)	5	17.1	0.004	-26.2	12.7	0.025	-28.9
- Test robnih razlik							
8. Razlike kohort očetov 2. proti 1.	8	603.2	<0.001	533.9	527.9	<0.001	461.1
9. Razlike kohort potomcev 3. proti 1.	8	753.5	<0.001	684.1	1076	<0.001	1009
10. Razlike obeh hkrati 4. proti 1.	16	1357	<0.001	1218	1604	<0.001	1470
- Test homogenosti							
11. model 5. proti modelu 7.	12	10.7	0.551	-93.3	14.6	0.258	-85.5

^a Vir tabele 3 x 3 za moške in ženske, Jugoslavija (KB 86)

^b O = Poklicne skupine očetov; S = Ciljne poklicne skupine; T = Kohorte oziroma 10. letna obdobja;

Q = Model Kvazi-Perfektne mobilnosti (glej SHEMA 2)

3.2. Primerjava obdobj in kohort na podatkih iz leta 1960 in 1986 - trendi v mobilnosti

Domest prejšnje primerjave je omejen. Raziskava obravnava 10. letne intervale med kohortami, kar je precej podrobna delitev. Celotna doba, ki jo zajame, je omejena z obsegom delovne dobe ene generacije, se pravi, približno 45 let. In slednjič, podatek o ciljnem poklicu je zaradi boljše primerljivosti zamenjan s podatkom o prvem poklicu respondenta, kar predstavlja konceptualno omejitve. Morebitne spremembe bi morale biti dokaj intenzivne, da bi jih bilo mogoče zaznati v tem okviru. Zato kot dodatek povedanemu ponujamo spremenjeni okvir primerjave. Prva znana raziskava mobilnosti v našem prostoru (Milić

1961) je še vedno tudi ena najbolj kvalitetnih glede velikosti vzorca in izvedbe. S pridružitvijo podatkov iz te podatkom raziskave iz leta 1986 se podaljša časovni razpon prav na začetek stoletja.

Milić sam opozarja na nekatere slabosti podrobnejše klasifikacije poklicnih skupin iz njegove raziskave, ki bi se jim sicer radi izognili. Najboljša rešitev se zato zdi naslonitev na v njegovem članku objavljene tabele intergeneracijske mobilnosti, kjer operira s sicer precej grobo delitvijo na tri osnovne razrede. Tako ali tako bi bilo v tem trenutku nemogoče poiskati izvorno datoteko. Tabeli za dve starostni kohorti iz leta 1960 vzamemo torej za osnovo in njim priredimo razredno klasifikacijo in delitev kohort iz leta 1986. Ni slučajno, da že dosedaj uporabljamo identično klasifikacijo poklicev, kot je Milčeva ožja klasifikacija na tri skupine. Delitev kohort je kar se da podobna v obeh primerih⁹. Srednja kohorta je identična v obeh raziskavah, razlikuje se le po starosti, kar omogoča raziskovalni pristop, ki je običajen v demografiji. Podatki veljajo za moške in ženske skupaj. Četudi omejuje veljavnost rezultatov, se temu ni moč izogniti. Kot prejšnje je tudi to hiba originalnih podatkov. Analiza opravljena dosedaj kaže nanje, pa tudi razprave v novejšem času ne morejo zanikati nekaterih posebnosti in razlik v stratifikaciji med spoloma. Vendar pa je dobra stran v primerjavi z večino klasičnih študij vsaj to, da so podatki na voljo za oba spola in ne samo za moške.

Vmesni dve matriki mobilnosti (rojeni po 1919 in pred 1939, stari 20 do 40 let leta 1960, oz. 46 do 66 let leta 1986) iz TABELE 2 torej predstavljata isto kohorto, vendar je populacija, iz katere sta izbrana vzorca, seveda nekoliko spremenjena. V teku let so nastale izgube zaradi smrti, nekateri so se med tem upokojili in podobno. In vendar sta opisni meri celotne količine mobilnosti (*indeks razlike* in *indeks imobilnosti*) za to kohorto v obeh točkah opazovanja dokaj skladni med sabo. Na razlike vplivajo tudi učinki kariere, posebnosti izvedbe obeh raziskav, vzorčna napaka, s čimer se bomo podrobneje ukvarjali v nadaljevanju. Primerjave med kohortami že tudi kažejo del velikih sprememb, nastalih v strukturi poklicev. Od konca stoletja je *indeks razlike* poklicnih distribucij poskočil za približno 10% skupno in ostaja dalje na visoki ravni. Povečuje se delež manualnih industrijskih poklicev in nemanualnih poklicev, kar v celotni količini mobilnosti pomeni presežek navzgor mobilnih. Skupaj nemobilnih (*indeks imobilnosti*) je skozi posamezna obdobja vse manj - z drugimi besedami to pomeni, da so deleži mobilnih med zaposlenimi vse večji. Te spremembe, ki spremljajo industrializacijo, zlasti z upadanjem deleža kmečkega prebivalstva, potekajo še vedno zelo intenzivno skozi celo stoletje. V novejšem času na porazdelitev poklicev vplivajo hitre tehnološke spremembe in premiki v trendih zaposlovanja iz industrije v sektor uslug.

TABELA 2: Mobilnost v Jugoslaviji - kohorte, kariera in trend; totali in izhodni deleži*

Podatki za leto 1960									
Poklicni Izvori	rojeni pred 1919 (stari nad 40 let)				Skupaj	rojeni po 1919 (stari 20 do 40 let)			
	Cilji			Skupaj		Cilji			Skupaj
	Nemanualni	Manualni	Kmet			Nemanualni	Manualni	Kmet	
Nemanualni	181	53	42	276	322	106	38	466	
	0.66	0.19	0.15		0.69	0.23	0.08		
Manualni	150	328	117	595	366	737	131	1234	
	0.25	0.55	0.20		0.30	0.60	0.11		
Kmet	221	569	2226	3016	461	1039	1832	3332	
	0.07	0.19	0.74		0.14	0.31	0.55		
Skupaj	552	950	2385	3887	1149	1882	2001	5032	
Indeks									
a) Razlike	16.2%				26.5%				
b) Imobilnosti	70.4%				57.5%				
(nadaljevanje)									
Podatki za leto 1986									
Poklicni Izvori	rojeni po 1919 in pred 1939 (stari nad 46 do 66 let)				Skupaj	rojeni po 1939 (stari 20 do 45 let)			
	Cilji			Skupaj		Cilji			Skupaj
	Nemanualni	Manualni	Kmet			Nemanualni	Manualni	Kmet	
Nemanualni	158	51	32	241	681	294	23	998	
	0.66	0.21	0.13		0.68	0.29	0.02		
Manualni	275	324	132	731	1140	1624	167	2931	
	0.38	0.44	0.18		0.39	0.55	0.06		
Kmet	284	774	1279	2337	597	1332	647	2576	
	0.12	0.33	0.55		0.23	0.52	0.25		
Skupaj	717	1149	1443	3309	2418	3250	837	6505	
Indeks									
a) Razlike	27.0%				26.7%				
b) Imobilnosti	53.2%				45.4%				

* vir Milić 1961 in KB 86

Ob vseh teh silovitih spremembah pa se vprašanje odprtosti družbe zastavlja le na izbranem ozkem segmentu celotnega dogajanja, ki ga sicer kažejo tabele mobilnosti. Razen, če nas ne zanima sestava razredov glede na izvor ali pa absolutni deleži ciljnih razredov za posamezne izvorne razrede - kar je prav tako lahko pomembno vprašanje (Goldthorp 1988), so za opis in primerjavo režima mobilnosti primernejše relativne mere prehodov, očiščene razlik zaradi sprememb razrednih distribucij. V nadaljevanju nas torej zanimajo le še povezave med izvori in cilji (fluidnost, relativne stopnje) v tabeli medgeneracijske mobilnosti, ali ostajajo nespremenjene v času (vprašanje o trendih) in ali so kake razlike glede na starost (vprašanje vpliva kariere).

3.3. Izbor modela za medčasovno primerjavo

Prva stopnja raziskave naj potrdi ali ovrže domnevo o razlikah v mobilnostnih tokovih nasploh, ne da bi se spuščali v podrobnosti o tipu sprememb. Za preverjanje obstoja razlik so primerni modeli, ki z manj členi, kot pa je vseh interakcij med izvori in cilji, opišejo vzorec mobilnosti (SHEMA 2). Poleg dobrih rezultatov prilaganja in smiselnega opisa podatkov mora model dobro služiti tudi v medčasovni primerjavi, kar naj bodo osnovni kriteriji izbora najboljšega modela za nadaljnjo podrobnejšo analizo.

V prvem delu TABELE 3 so predstavljeni modeli, pri katerih se členi interakcij prosto razlikujejo med časovnimi točkami. V drugem delu tabele so členi omejeni z zahtevo po enakosti v vseh točkah. Primerjamo modele brez in z omejitvami med sabo. Test razlike L^2 dveh modelov v zadnjem delu tabele pove, ali je sprostitev predpostavke o enakosti sprejemljiva in torej, ali so razlike v času statistično značilne.

Predpostavka o enakih vzorcih mobilnosti med časovnimi točkami je tokrat očitno zavrnjena. Pri vsakem od predlaganih modelov se sprostitev interakcij po času izkaže za upravičeno, saj je razlika L^2 povsod statistično značilna. Nekaj modelov je še posebej občutljivih za spremembe v mobilnosti. Pri modelu **D**, **SD** in pri istem modelu z homogenim kotom ($SD+K^{(1)}$)¹⁰ je razlika L^2 največja v absolutnem smislu (13., 16. in 17. vrstica TABELE 3). Poleg tega je slednji model $SD+K^{(1)}$, tudi eden najboljših opisov podatkov v celoti, v vseh posameznih tabelah mobilnosti, kar kaže negativna vrednost BIC v 11. vrstici. Ker je število enot zelo veliko, bi bila naloga doseči dobro prilaganje po klasičnih kriterijih (verjetnost za L^2) skoraj neuresničljiva. Bolje je ostati pri razmeroma preprostem modelu kot še dalje na slepo iskati podrobnejše modele, ki bi morda pobljže opisovali podatke, bili pa bi manj jasni. V nadaljnjo raziskavo zato vključimo model $SD+K^{(1)}$.

TABELA 3: Modeli mobilnosti z in brez omejitve enakosti interakcij med obdobji (T)^a.

Modeli	(s.p.)	L ²	BIC
- Omejitve (homogenost)			
1. Diagonala (uniformno nasledstvo)	15	1361.4 ^b	1214.
2. Koti (uniformni ekstremi)	15	235.0	87.5
3. Specifični Koti	14	203.5	65.8
4. Simetrične Diagonale	14	179.1	41.3
5. Simetrične Diagonale + Kot ⁽¹⁾	13	145.5	17.6
6. Kvazi-Perfektna mobilnost	13	138.3	10.4
- Brez omejitev (proste variacije po T)			
7. Diagonala (uniformno nasledstvo)	12	1164.1	1046.
8. Koti (uniformni ekstremi)	12	171.8	53.8
9. Specifični Koti	8	147.3	68.6
10. Simetrične Diagonale	8	74.9	-3.7
11. Simetrične Diagonale + homogeni Kot (SD+K ⁽¹⁾)	7	36.3	-32.5
12. Kvazi-Perfektna mobilnost	4	49.3	10.2
- Test razlik			
13. 1. proti 7.	3	197.3	167.8
14. 2. proti 8.	3	63.2	33.7
15. 3. proti 9.	6	56.1	-2.8
16. 4. proti 10.	6	104.2	45.1
17. 5. proti 11.	6	109.2	50.1
18. 6. proti 12.	9	88.9	0.4

^a Vir mobilnostne matrice iz TABELE 2; N = 18733.

^b P < 0.001 za L² pri vseh modelih

3.2.2. Omejitve razlik v mobilnosti po posameznih časovnih segmentih

Razlike med štirimi točkami so lahko, ali razlike obdobji v času raziskave in posebnosti izvedbe, ali so razlike v fazi poklicne kariere med skupinami različne starosti, ali pa so rezultat sprememb mobilnostnega režima, ki zadevajo zaporedne kohorte. V SHEMA 3 so prikazane različne smiselne delitve časovnih točk (T). Enake številke predstavljajo področja enakosti za člene modela SD+K⁽¹⁾. Različne omejitve enakosti imajo vsaka svoj pomen: - enakost znotraj obdobji (U) sama zase pomeni odsotnost razlik v vzorcu mobilnosti zaradi kariere in časa rojstva; - postavitve enakosti po starosti (V) izenačuje posamezna življenska obdobja med sabo, implicitno pa pomeni odsotnost razlik med obdobji; - četrta vrsta deli kohorte po rojstvu (Z), ne vključuje pa razlik v starosti (in karieri) za srednjo kohorto. Števila v tej predzadnji seriji predstavljajo tudi linearni člen, ki nastopa kot faktor množenja v modelu s trendom. Z vključevanjem in kombinacijami enega ali več različnih dejavnikov v modelu preverjamo njihov učinek in pojasnjevalno moč.

SHEMA 3: Omejitve interakcij med izvori in cilji v modelu mobilnosti po časovnih segmentih; tabela 3 x 3 x 4.

	leto 1960		leto 1986	
	rojeni pred 1919 (stari nad 40 let)	rojeni po 1919 (stari 20 - 40 let)	rojeni po 1919 (stari 46 - 66 let)	rojeni po 1939 (stari 20 - 45 let)
T - Delitev obdobji in starostnih skupin;	1 1 1	2 2 2	3 3 3	4 4 4
	1 1 1	2 2 2	3 3 3	4 4 4
	1 1 1	2 2 2	3 3 3	4 4 4
U - Obdobji	1 1 1	1 1 1	2 2 2	2 2 2
	1 1 1	1 1 1	2 2 2	2 2 2
	1 1 1	1 1 1	2 2 2	2 2 2
V - Skupini enake starosti	1 1 1	2 2 2	1 1 1	2 2 2
	1 1 1	2 2 2	1 1 1	2 2 2
	1 1 1	2 2 2	1 1 1	2 2 2
Z - Kohorte oz. (k) - linearni trend	1 1 1	2 2 2	2 2 2	3 3 3
	1 1 1	2 2 2	2 2 2	3 3 3
	1 1 1	2 2 2	2 2 2	3 3 3

Skrajnosti v TABELI 4 predstavljata že (iz prejšnje tabele) znana modela z in brez vsake omejitve po času v 1. in 7. vrstici. V prvem delu tabele je sicer najbližji podatkom model z omejitvijo enakosti po posameznih obdobjih v 3. vrstici. Možna interpretacija tega modela bi bila, da sta obe raziskavi in čas, ko sta bili izvedeni, tako svojski, da ni mogoča primerjava med njima - torej, rezultati so posledica specifičnosti časa in instrumenta. Modeli, ki vključujejo linearni trend spreminjanja mobilnosti, so prikazani v drugem delu tabele. V 5. vrstici je model, ki vključuje samo trend. Še boljši je model v 6. vrstici, ki vključuje linearni trend in razlike v fazi kariere skupaj. Izboljšanje je statistično značilno (test v 8. vrstici). To je naš iskani model. Prileganje modela je zelo dobro po kriteriju BIC. Test v zadnji (9.) vrstici potrjuje, da je model s kariero in trendom zadovoljiv opis podatkov v primerjavi z naslednjim, modelom brez vsakih omejitev po T.

TABELA 4: Ocenjevanje učinka obdobj, kohort, kariere in trenda v modelu SD+K⁽¹⁾.

Modeli	(s.p.)	L ²	BIC
1. Homogena fluidnost (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(X) ^a	13	145.52	17.6
2. Homogenost po starosti (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(XV)	11	138.71	30.4
3. Homogenost po obdobjih (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(XU)	11	44.49	-63.7
4. Homogenost po kohortah (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(XZ)	9	82.53	-6.0
- Kombinacija časovnih komponent s trendom			
5. Linearni trend (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(X)(k*X)	11	82.96	-25.2
6. Kariera (homogenost po starosti) in trend (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(X)(k*X)(XV)	9	39.06	-49.4
7. Brez omejitev po času (OT)(ST)(K ⁽¹⁾)(XT)	7	36.36	-32.5
- Primerjava			
8. model 5. proti 6.	2	43.9	
9. model 6. proti 7.	2	2.70	P = 0.259

^a Podatki iz TABELE 2; N = 18733.

^b O - Izvori; S - Cilji; T - delitev obdobj in starostnih skupin; U - Obdobji; V - Starosti; Z - Kohorte; X - Interakcije med izvori in cilji v modelu SD (HEMA 2); K⁽¹⁾ - asimetrija v modelu (ista);

k - indeks za linearni trend v modelu.

^c P > 0.05

Preostane še odločitev med modelom OBDOBIJ, ki je zelo dober glede na statistike, in modelom s TRENDOM in KARIERO. Po kriteriju BIC je sicer model OBDOBIJ, ki je bolj varčen, nekoliko uspešnejši (vrednost BIC pri tem modelu je za malenkost manjša). Pri izbiri modela pa se ne moremo zanesti le na statistične kriterije. Vsebinsko je interpretacija modela z linearnim trendom in kariero v mobilnosti veliko bolj prepričljiva kot ona o razliki med dvema raziskavama. Model je relativno enostaven. Predpostavka o linearnosti trenda sicer niti ne more biti v nasprotju s podatki - za preverjanje tega bi potrebovali več časovnih točk. V modelu skupaj s kariero predstavlja eno od možnih delitev na komponente časovnih variacij v mobilnosti. Vendar to, kar predstavlja, dela dobro in prepričljivo. V kolikor modelu zaupamo, lahko naredimo še naslednji korak. Zadnja stopnja analize naj bi bila prikaz velikosti členov modela. Iz teh ocen lahko razberemo intenzivnost posamezne komponente in smer vpliva, ter podamo interpretacijo dogajanja. Rezultati so prikazani v TABELI 5.

3.4. Interpretacija modela SD+K⁽¹⁾ z linearnim trendom in kariero

Učinek trenda sam po sebi (brez "motečega" vpliva kariere) je viden iz primerjave prve in tretje tabele mobilnosti, ali pa druge in četrte (TABELA 5 in GRAF 1). Koeficienti neposrednega razrednega nasledstva (uniformne imobilnosti na glavni diagonali) se s časom manjšajo, poveča se tudi intenzivnost prehodov med sosednjimi kategorijami (v primerjavi z izhodiščem, se pravi, prehodi med kmeti in nemanualnimi, ki so postavljeni na 0). Razlika med drugo in tretjo tabelo mobilnosti kaže čisti učinek kariere (to je ista kohorta različne starosti, torej ni "motečega" vpliva trenda). Na začetku delovne poti je vpliv izvora na razredne cilje večji kot v zreli dobi. Isto sliko lahko opazujemo v ponazoritvi na grafih (GRAF 1) v logit obliki (Hout 1983: 34; Alba 1987). Učinek trenda se kaže v vse večji sploščenosti krivulj in učinek kariere (obratno) v nekoliko zaostrenih razlikah med opazovanimi razrednimi izvori, ki tekmujejo za dani destinaciji.

V mobilnosti na ozemlju Jugoslavije je prisoten izrazit trend. In sicer, kolikor se da sklepati iz podatkov, ki so na voljo, trend poteka v smeri zmanjšanja razlik med razredi. Šanse za prehode iz razreda v razred med očetmi in potomci so z leti izgubile karakter ostrih razlik med posameznimi razredi. Posebej je očitno izginjanje prepada med razredom manualnih delavcev na eni strani ter kmečkih in nemanualnih poklicev. Razred manualnih delavcev je v trendu vedno izraziteje odprt za prehode v in iz razreda¹¹. Lahko je v tem kaka posebnost socialističnih dežel. Distance med razredi in še posebej razlikovanje med manualnimi in nemanualnimi poklici slabijo. Ker tudi razlike v možnostih prehoda med skrajnima pozicijama v razredni klasifikaciji s časom padajo, je trend skupaj vzeto očitno k vse večji odprtosti družbe.

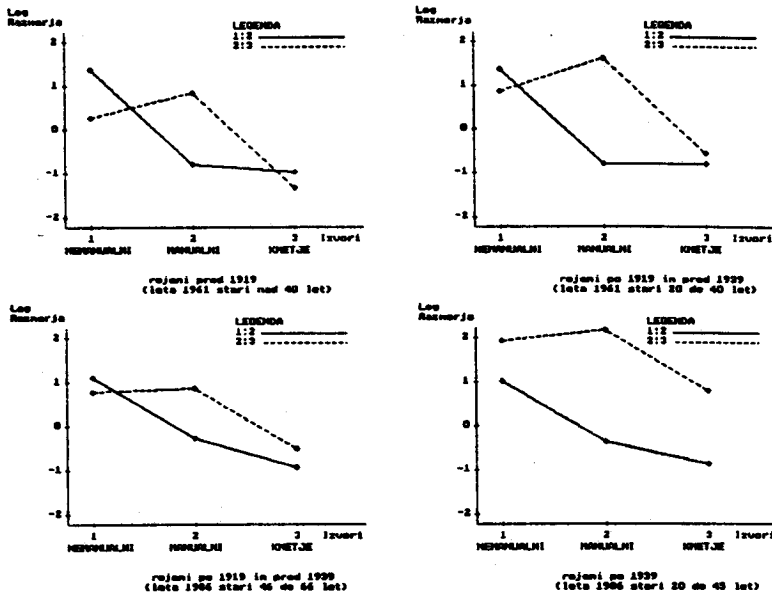
Priložnost imamo na edinstven način določiti tudi vpliv kariere. Vzorec zaprtosti, ki se kaže v mlajši kohorti, se pravi na začetkih poklicne poti, z poklicno zrelostjo v starejših kohortah oslabi. To je v nasprotju z predpostavko, vsebovano v t.i. "counterbalance" tezi (Goldthorp 1980). Vpliv izvora je v poznejši fazi življenjskega cikla manj izrazit, pokažejo se torej dosežki in specifičnosti posameznika, namesto, da bi izvorni status v kasnejši fazi še dodatno vplival na mesto v stratifikaciji.

TABELA 5: Ocenjeni posamezni členi interakcij med izvori in cilji v modelu SD+K⁽¹⁾ s trendom in kariero (6. model v TABELI 4); Prikaz po obdobjih in za kohorte; Skupen rezultat podan v tabeli 3 x 3 x 4.

Členi modela	leto 1960						leto 1986						
	rojeni pred 1919 (stari nad 40 let)		rojeni po 1919 (stari 20 do 40 let)		rojeni po 1919 (stari 46 do 66 let)		rojeni po 1939 (stari 20 do 45 let)						
a) Homogeni Kot (K⁽¹⁾)^a													
m =	1	2		1	2		1	2		1	2		
	.761	.0		.761	.0		.761	.0		.761	.0		
	(.116) ^b												
b) Simetrične Diagonale (SD)													
m =	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	
Izhodišče (X)	2.637	1.149	.0	2.637	1.149	.0	2.637	1.149	.0	2.637	1.149	.0	
	(.134)*(.125)												
+													
Linearni trend (k*X)	-.287	.109	.0	-.575	.219	.0	-.575	.219	.0	-.863	.328	.0	
	(.074) (.068)												
+													
Starost oz. kariera (XV)													
m ⁽¹⁾ = 1	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	
m ⁽¹⁾ = 2	.0	.0	.0	.117	-.272	.0	.0	.0	.0	.117	-.2726	.0	
			(110) (.107)										
Skupaj	2.349	1.258	.0	2.178	1.095	.0	2.061	1.368	.0	1.890	1.204	.0	
c) Skupaj členi modela SD+K⁽¹⁾													
s trendom in kariero													
podani v tabeli 3 x 3 x 4.													
		Cilji			Cilji			Cilji			Cilji		
Izvori	N ^a	M	K	N	M	K	N	M	K	N	M	K	
N	2.349	1.258	.761	2.178	1.095	.761	2.061	1.368	.761	1.890	1.204	.761	
M	1.258	2.349	1.258	1.095	2.178	1.095	1.368	2.061	1.368	1.204	1.890	1.204	
K	.0	1.258	2.349	.0	1.095	2.178	.0	1.368	2.061	.0	1.204	1.890	

^a N - nemanualni; M - manualni; K - kmetje. Ostale oznake iste kot v TABELI 4.

^b Standardna napaka v oklepaju.

GRAF 1: Logaritmni razmerij ocenjenih frekvenc modela $SD+K(1)$; kariera in trend.

Sklep o trendih na področju Jugoslavije bi bil torej, glede na dokaze iz modela, sledeč: kaže, da se je mobilnost (fluidnost) v teku stoletja ves čas povečevala. Poleg vpliva industrializacije je bil edinstveni dogodek, ki bi mogel tako delovati, uvedba socialističnega družbenega sistema. Na splošno večjo odprtost družbe ocenjujemo pozitivno, kot krepitev svobodne izbire posameznika. Lahko pa tovrstne spremembe tudi rušijo družbeno stabilnost. Z ukrepi in posegi v družbeno tkivo, ki so v skladu z egalitaristično ideologijo prispevali k zmanjšanju razdalj med razredi, npr. z mistifikacijo fizičnega dela, so bili res prehodi med razrednimi pozicijami nekoliko olajšani. Hkrati pa je s tem, ko je padla cena nemanualnih uslug, padla tudi motivacija in spodbuda za večja vlaganja pri na ta način relativno zapostavljenem delu družbe. Dinamika prehodov med pozicijami je sicer lahko skozi generacije rasla, vendar ne tudi za poživitev dinamike življenja in družbene ustvarjalnosti. Ta negativni učinek je zadeval tudi demokratizacijo v družbi nasploh - saj večja odprtost ni prinesla tudi večje liberalnosti, ampak so se z ukinjanjem razlik med razredi iz preteklosti, njihovih avtonomnih tradicij in navad (npr. sindikalno življenje, pa tudi specifične navade višjih razredov), začele pojavljati nove krivice. Kriteriji in kanali, ki so veljali denimo za pridobitev elitnih pozicij, so se ravnali po novih partikularnih vrednotah (npr. partijsko članstvo, moralno-politična neoporečnost), namesto, da bi z uveljavljanjem univerzalističnih kriterijev izbire (znanje, osebna uspešnost) nadomeščali stare partikularizme.

OPOMBE:

- (1) Besedilo je povzeto po poglavju iz magistrskega dela, nekoliko prirejeno za objavo.
- (2) Različne hipoteze o tovrstni mobilnosti razrednega tipa, zlasti o "zapori" in "zaščitem prostoru" glej v (Godthorp 1980).
- (3) Primerjavo dveh razrednih teorij v sodobni različici (marxove in webrove), iz njihju izpeljanih klasifikacij in njihovo ovrednotenje glej npr. v (Marshall et al. 1988).
- (4) Nosilec raziskave je bil Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, vodja raziskovalne skupine prof. Niko Toš. Anketiranje je bilo opravljeno po republikah bivše Jugoslavije od junija 1986 do marca 87 na osnovi slučajnostnih vzorcev polnoletnih prebivalcev. Podrobnosti zasnove, izvedbe ter možnosti uporabe glej (Jambrek 1988).
- (5) Standardna tridelna razredna delitev ohranja isto razdelitev širših poklicnih skupin kot Milič (1961). V SHEMI 1 je prikazano, kako so razvrščene osnovne poklicne skupine iz raziskave KB 86.

SHEMA 1: Delitev poklicev iz KB 86 v tri razrede

Nemanualni	Manualni	Kmetje
1 STROKOVNJAKI - vodilni	9. POSLOVODJE	14. DELAVCI - kmetijstvo
2. VODILNI - gospodarstvo	11. ZASEBNI - obrtniki	15. KMETJE - zasebni
3. STROKOVNJAKI - ostali	12. DELAVCI - usluge	
4. FUNKCIONARJI	13. DELAVCI - industrija	
5. SOCIALNI & VZGOJNI		
6. VODJE - uprava & adm.		
7. TEHNIKI		
8. UPRAVA, ADMINISTRACIJA		
10. DELAVCI - trgovina		

* Števila predstavljajo rang na lestvici SE indeksa

- (6) Modele smo preizkušali s pomočjo računalniškega paketa GLIM (Lindsey 1989); primer programa podajamo v DODATKU. Uporabiti bi bilo mogoče tudi proceduro LOGLINEAR iz paketa SPSS.
- (7) V dodatni analizi (ni prikazano na tem mestu) so se pokazale statistično pomembne razlike v odprtosti med spoloma. Ločen prikaz po spolu je torej upravičen. V primerjavi s tem pa razlike med kohortami, kot se lahko prepričamo, ne pomenijo dosti.
- (8) Zaradi poenostavitve pri prikazu tu obravnavamo samo model KPM. Nastopa kot eden od možnih modelov - kandidatov - za pojasnitev vzorca mobilnosti.
- (9) Časovni razmak med raziskavama ni povsem skladen z delitvami kohort izhodiščne raziskave, zato ni mogoče naknadno uskladiti obojega - starosti in let rojstva posameznih kohort iz obeh raziskav v primerjavi.
- (10) Model $SD + K^{(1)}$ je oblikovan na podlagi pregleda rezidualov modela SD. Pokaže se, da je za dober opis dovolj uvesti le eno samo asimetrijo v mobilnosti, po velikosti enako za vse časovne točke. In sicer je to asimetrija za prehode med kmeti in razredom nemanualnih navzgor oziroma navzdol (SHEMA 2). Za člen $K^{(1)}$ torej v vseh nadaljnjih modelih velja omejitev homogenosti!
- (11) Grusky in Hauser (1984) nekaj podobnega opažata v vzorcu mobilnosti za Madžarsko.

LITERATURA:

- Agresti, A. (1984): *Analysis of ordinal categorical data*.
John Wiley and Sons, New York
- Alba, R.D. (1987): "Interpreting the parameters of log-linear models".
Sociological methodology and research, vol.16, 1.
- Antončič, V. (1989): "Dekomponiranje mobilnostne matrike".
Metodološki zvezki št. 5, Ljubljana.
- Bishop, Y.M.M., S.E. Fienberg, P. Holland (1975): *Discrete multivariate analysis: Theory and practice*.
MIT, Cambridge.
- Blau, P.M., O.D. Duncan (1967): *The American occupational structure*.
John Wiley & Sons, inc., New York.
- DiPrete, T.A., D.B. Grusky (1990): "Structure and trend in the process of stratification for American men and women". *American Journal of Sociology* 96:1(july:107-43).
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe, L. Portocarero (1982): "Social fluidity in industrial nations: England, France and Sweden". *British Journal of Sociology* 33, 1.
- Featherman, D.L., F.L. Jones, R.M. Hauser (1975): "Assumption of social mobility research in the United States: The case of occupational status". *Social Science Research* 4:329-60.
- Featherman, D.L., R.M. Hauser (1978): *Opportunity and change*.
Academic Press, New York.
- Garnsey, E. (1975): "Occupational structure in industrialized societies: Some notes on the convergence thesis in the light of Soviet experience". *Sociology* 3:437-58.
- Goldthorpe, J.H. (1980): *Social mobility and class structure in Modern Britain*.
Oxford University Press, Oxford.
- Goldthorpe, J.H. (1985): "On economic development and social mobility".
British Journal of Sociology 4:549-73.
- Goldthorpe, J.H. (1988): "Rezultati sodobnih raziskav socialne mobilnosti".
Družboslovne razprave 6:130-40.
- Grusky, D.B., R.M. Hauser (1984): "Comparative social mobility revised: Model of convergence and divergence in 16 countries". *American Sociological Review* 49:19-38.
- Haller, M., B.W. Mach (1984): *Structural changes and mobility in a capitalist and a socialist society; Comparison of man in Austria and Poland*; v: M. Niessen et al. (eds.): *International comparative research*. Pergamon Press, Oxford.
- Haller, M., T. Kolosi, P. Robert (1990): *Social mobility in Austria, Czechoslovakia and Hungary*;
v: M. Haller (ed.): *Class structure in Europe*. Armonk, New York.
- Haller, M. (ed.) (1990): *Class structure in Europe*.
Armonk, New York.
- Hauser, R.M., et al. (1975): "Temporale change in occupational mobility: Evidence for men in the United States". *American Sociological Review* 40:279-97.
- Heath, A. (1981): *Social mobility*.
Fontana Paperbacks, Glasgow.
- Hout, M. (1983): *Mobility tables*.
Sage, London.
- Jambrek, P. (1988): *Zveza komunistov in politične kulture v Jugoslaviji*;
v: *Stratifikacijske analize sodobnih družb* (zbornik), Slovensko sociološko društvo, Ljubljana.
- Janičjević, M. (1972): "Medugeneracijska društvena pokretljivost u SR Srbiji".
Marksističke sveske 1-2, Sarajevo.
- Kerr, C., et al. (1960): *Industrialism and industrial man*.
Penguin Books, Harmondsworth.
- Kolosi, T., E. Wnuk-Lipinski (1983): *Equality and inequality under socialism*.
Sage, London.
- Lazić, M. (1987): *U susret zatvorenom društvu*.
Naprijed, Zagreb.

- Lipset, S.M., R. Bendix (1959): *Social mobility in industrial society*.
University of California Press, Berkley.
- Milić, V. (1961): *Osvrt na društvenu pokretljivost u Jugoslaviji*.
Statistička revija 3-4.
- Parkin, F. (1971): *Class inequality and political order*.
Mac Gibon and Kee, London
- Popović, M. et al. (1977): *Društveni slojevi i društvena svest*.
IDN, Beograd.
- Raftery, A.E. (1986): "Choosing models for cross-classifications".
American Sociological Review 51: 145-46.
- Sekulić, D.(1984): "Socio-profesionalna mobilnost u Jugoslaviji".
Sociologija xxvi, 1-2.
- Simkus, A.A. (1984): "Structural transformations and social mobility: Hungary 1938-1973".
American Sociological review, vol.49:291-307.
- Szelenyi, I. (1978): "Social inequalities in state socialist redistributive economies".
International Journal of Comparative Sociology 19:63-87.
- Štebe, J. (1991): "Modeli socialne mobilnosti: Primer Jugoslavije."
Magistrsko delo, FSPN, Ljubljana.
- Treiman, D.J.(1970): *Industrialization and social stratification*;
v: E.U. Lauman (ed.): *Social stratification*, New York.
- Tyree, A., M. Semyonov, R.W. Hodge (1979): "Gaps and glissandos: Inequality, economic development and social mobility in 24 countries". *American Sociological Review* 44:410-24.
- Ultee, W., Luijckx R. (1986): "Intergenerational standard-of-living mobility in nine EEC countries: Country characteristics, competitive balance nad social fluidity". *European Sociological Review* 2:191-207.
- Wesolowski, W.(1979): *Classes, strata and power*.
Routledge & Kegan Paul, London.

DODATEK:

Primer preizkušanja modelov s pomočjo GLIM-a.

```

! Podatki, za ženske in moške po kohortah
! Vir KB 1986 ('PODATKI.DAT')
!
! $SUB DAT2!
$Mac DAT1
$UN 45 ! Št. celic
$DA freq ! Ima podatkov
$PR 'PODATKI' !
$R ! Beri
!
! SPOL = ŽENSKER !
!
!   N       M           K Starost = DO 25
!   45      16           0 ! Nemanualni
!   113     131          24 ! Manualni
!   34      84           78 ! Kmetje
!
!   = 25 - 34
!
!   163     39           5 ! N
!   331     250          53 ! M
!   122     157          121 ! K
!
!   = 35 - 44
!
!   169     28           8 ! N
!   224     139          38 ! M
!   133     165          159 ! K
!
!   = 45 - 54
!
!   75      14           5 ! N
!   107     81           40 ! M
!   60      152          293 ! K
!
!   = 55 IN VEČ
!
!   11      3            12 ! N
!   19      15           50 ! M
!   10      38           430 ! K
!
$Y freq ! Odvisna spremenljivka
$ER p! Poissonova porazdelitev
$CAL OCE=%GL(3,3) : SIN=%GL(3,1) !
: T=%GL(5,9)! Določi spremenljivke
$FA OCE 3 SIN 3 T 5! Kategorije
$$e! Konec DATF
$ret
!
! $sub dat1
$mac datM! Podatki za moške
$UN 45 $DA freq $PR 'PODATKI' !
$R!
!
! SPOL = MOSKI !
!
!   N       M           K Starost = DO 25
!   34      41           2 ! Nemanualni
!   61      281          9 ! Manualni
!   23      134          41 ! Kmetje
!
!   = 25 - 34
!
!   142     99           7 ! N
!   238     561          26 ! M
!   124     400          123 ! K
!
!   = 35 - 44
!
!   123     73           1 ! N
!   164     285          18 ! M
!   141     383          123 ! K
!
!   = 45 - 54
!
!   65      34           11 ! N
!   130     209          23 ! M
!   182     454          285 ! K
!
!   = 55 IN VEČ
!
!   30      10           4 ! N
!   49      63           26 ! M
!   57      174          385 ! K
!
$Y freq $ER P1
$CAL OCE=%GL(3,3) : SIN=%GL(3,1) : T=%GL(5,9)!
$FA OCE 3 SIN 3 T 5!
$$E!
$RET!

```

```

! Izpis programov, ('TREND.PRG')
!
! $M UCHA! Procedura za izracun razlike HI2
! $U CHIT! Ocena statistike HI2
!   $CAL %DV=%SQRT(%DV*%D)**2! Izračuna
!   %DF=%SQRT(%DF*%E)**2! Razliko
! $PR 'test razlike HI2' !
! $U CHIT!
! $D E R! Izpis ocen in residualov
!
! $ENDMAC!
!
! $Macro TREND! Procedura za preverjanje modelov
!
! $Primerjave margin in interakcij, !
! modeli iz TABELLE 1 v tekstu !
!
! $PR TITL/ : '1. NEODVISNOST - baseline'!
! $F OCE*%1+SIN*%1! Opredelitev modela, %1 = T
! $U CHIT %dv %df ! Oceni verjetnost P
! $CAL %D=%DV! Shrani vrednosti za HI2
! %E=%DF! in s.p. za testiranje razlike
! $D e r! Prikaz ocenjenih členov in residualov
! $PR TITL/ : '2. VARIACIJA STRUKTURE OCETOV'!
! $F OCE*%1+SIN*%1 !
! $U UCHA! Test razlike 2./1.
! $PR TITL/ : '3. VARIACIJA STRUKTURE SINOV'!
! $F OCE*%1+SIN*%1 !
! $U UCHA! Test razlike 3./1.
! $PR TITL/ : '4. VARIACIJA OBH!'!
! $F OCE*%1+SIN*%1 !
! $U UCHA! Test razlike 4./1.
!
! $Izbira modela in test homogenosti !
!
! $CAL QPM=(OCE==SIN)*OCE+! Topologija za model
! $FA QPM 4! Quasi Perfektna Mobilnost
! $PR / : '5. QPM - OMEJITEV HOMOGENOSTI'!
! $F OCE*%1+SIN*%1+QPM !
! $CAL %D=%DV : %E=%DF!
! $U CHIT $D E R!
! $PR TITL/ : '6. HOMOGENA FLUIDNOST'!
! $F OCE*%1+SIN*%1+OCE*SIN !
! $U CHIT $D E R!
! $PR TITL/ : '7. QPM - BREZ OMEJITEV'!
! $F OCE*%1+SIN*%1+QPM*%1 !
! $U UCHA! Test razlike 5. / 7.
! $$E! Konec makro-ja tren
!
! $Pr 'TESTSTAT.GLM'! Prebere proceduro za
! $in 12 chit! izracun testne statistike
! $Pr 'PODATKI.DAT'! Prebere podatke
! $in 13 dat1! za moške
! $in 13 dat2! za ženske
! $cal %o=6! Določi izpis
! $out 6 80!
!
! $Izvedba !
! $u datM! Uporabi podatke za moške
! $M TITLE!
! MOBILNOST V YU(3x3),KOHORTE(5)-MOŠKI(KB86)!
! $E!
! $U TREN T! Uporabi makro tren, %1 = T
! $u datF! Podatki za ženske
! $M TITLE! Naslov
! MOBILNOST V YU(3x3D),KOHORTE(5)-ŽENSKER(KB86)!
! $E!
! $U TREN T!
! $FIN! Konec programa

```

```

! Program, izbira modela in test trenda!
! IZVEDBA 4
$pr 'MRB.DAT'      podatki Milic 1960 in KB 1966
$in 14 dat:
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
Su data!
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
! IZVEDBA 4
$CAL DIA=(OCE==SIN)+1!           Diagonala
: %E1=OCE(%NU) : %E2=%E1*T!
: KOTI=(OCE==1)*(SIN==1)
      +(OCE=%E1)*(SIN=%E1)+1! Koti
: SKOTI=(OCE==1)*(SIN==1)
      +(OCE=%E1)*(SIN=%E1)*2+1! Specifični Koti
: SDIA=3-%SOR((OCE-SIN)**2)! Simetrične Diag.
: QPM=(OCE==SIN)*OCE+1! QPM
: KOL=(OCE==1)*(SIN=%E1)+1! posebni Kot(1)
$fa DIA 2 SDIA 3 KOTI 2 SKOTI 3 QPM 4 KOL 2!
$PTR (S=-1) DIA %E2;%E1! Izpis topologije DIA
$PR /: '1. DIAGONALA - OMEJITEV HOMOGENOSTI'!
$F OCE*T+SIN*T+DIA
$CAL %D=%DV : %E=%DF!
$U CHIT %d %df %D %E R!
$PR TITL/ : '7. DIAGONALA - BREJ OMEJITEV'!
$F OCE*T+SIN*T+DIA*T!
$U UCHA!           Test razlike 1. / 7.
!
$PR TITL/ : '2. KOTI'!
$PTR (S=-1) KOTI %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+KOTI!
$CAL %D=%DV : %E=%DF $U CHIT %D %E R!
$PR TITL/ : '8. KOTI'!
$F OCE*T+SIN*T+KOTI*T!
$U UCHA!           Test razlike 2. / 8.
!
$PR /: '3. SPECIFIČNI KOTI - OMEJITEV'!
$PTR (S=-1) SKOTI %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SKOTI!
$CAL %D=%DV : %E=%DF $U CHIT %D %E R!
$PR TITL/ : '9. SPECIFIČNI KOTI'!
$F OCE*T+SIN*T+SKOTI*T!
$U UCHA!           Test razlike 3. / 9.
!
$PR /: '4. SIMETRIČNE DIAGONALE - OMEJITEV'!
$PTR (S=-1) SDIA %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA!
$CAL %D=%DV : %E=%DF $U CHIT %D %E R!
$PR TITL/ : '10. SIMETRIČNE DIAGONALE'!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA*T!
$U UCHA!           Test razlike 4. / 10.
!
$PR /: '5. SD + K - OMEJITEV HOMOGENOSTI'!
$PTR (S=-1) SDIA %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA+KOL!
$CAL %D=%DV : %E=%DF $U CHIT %D %E R!
$PR TITL/ : '11. SIMETRIČNE DIAGONALE + Kot'!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA*T+KOL!
$U UCHA!           Test razlike 5./11.
!
$PR /: '6. QPM - OMEJITEV HOMOGENOSTI'!
$PTR (S=-1) QPM %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+QPM!
$CAL %D=%DV : %E=%DF $U CHIT %D %E R!
$PR TITL/ : '12. QPM'!
$F OCE*T+SIN*T+QPM*T!
$U UCHA!           Test razlike 6./ 12.

```

```

! Delitev obdobji, kariere in kohort, trenda !
! TABELA 4
! IZVEDBA 4
$CAL V=%GL(2,9)! ENAKA STAROST
: U=%GL(2,18) : OBDOBJI IZVEDBE RAZISKAV
: TK=U+V-1 ! ISTE ZAPOREDNE KOHORTE
: k =TK: LINEARNI TREND - člen množenja
$PA V 2 U 2 TK 3! Vsi razen k so kategorije
! IZVEDBA 4
$PR /: 'OCENEVANJE MODELOV'!
$PR /: '1. SD+ Kot - OMEJITEV HOMOGENOSTI'!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA+KOL!
$U CHIT %d %df %D %E R!
!
$PR /: '2. SD+ Kot - HOMOGENA STAROST'!
$PTR (S=-1) V %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA.V+KOL!
$U CHIT %D %E R!
!
$PR /: '3. SD+ Kot - HOMOGENA OBDOBJA'!
$PTR (S=-1) U %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA.U+KOL!
$U CHIT %D %E R!
!
$PR /: '4. SD+ Kot - HOMOGENOST KOHORTE'!
$PTR (S=-1) TK %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA.TK+KOL!
$U CHIT %D %E R!
!
$PR /: '5. SD+ Kot + LINEARNI TREND (SD)'!
$PTR (S=-1) V %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA+KOL+k.SDIA!
$U CHIT $CAL %D=%DV : %E=%DF %D %E R!
!
$PR /: '6. SD+ Kot + L. TREND (SD) + KARIERA'!
$PTR (S=-1) V %E2;%E1!
$F OCE*T+SIN*T+KOL + SDIA + SDIA.V + k.SDIA!
$U UCHA! Test razlike 5. / 6.
$CAL %D=%d-%dv : %E=%e-%df!
!
$PR TITL/ : '7. SIMETRIČNE DIAGONALE + Kot'!
$F OCE*T+SIN*T+SDIA*T+KOL!
$U UCHA! Test razlike 6. / 7.
$STOP!
$FIN!

```